

Отрощенко І. В.

ПАНМОНГОЛЬСЬКИЙ РУХ: ПОГЛЯД НА МЕЖІ СТОЛІТЬ

Аналіз специфіки руху, що має за мету консолідацію розділеного етносу, залишається актуальним, оскільки такі прецеденти є однією з реалій світового сьогодення. Більшість політичних конфліктів, більшість народних протестів і більшість державних проєктів мають важливий націоналістичний аспект, а то й прямо виражають національні прагнення і свідомість [Сміт 1994, 167]. На прикладі монгольських народів, які наразі перебувають у складі трьох держав, – Монголії, Китаю та Росії, можна засвідчити відродження таких ідей через сорок років після їхнього зовнішнього придушення. Рух за об'єднання монголів, ідея Великої Монголії майже від початку передбачали утворення незалежної Монголії, насамперед, у складі: Зовнішньої Монголії, Внутрішньої Монголії, Барги, Алтайського округу (Сінцзян) та Урянхайського краю (всі ці землі на початку минулого століття входили до складу Цінської імперії). Разом із тим буряти, які перебували у складі Російської імперії, також усвідомлювали себе частиною монгольського світу. За влучним висловом відомого американського монголіста С. Жагчида, свідка визвольних змагань на теренах Внутрішньої Монголії, це гасло (панмонголізм. – *Прим. авт.*) усе ще привертає увагу всіх монгольських народів, тому що культура Монголія є більшою за політичну Монголію. Ті люди, які говорять монгольською мовою, належать монгольській нації, і ті області, де живуть монгольські народи, є монгольськими землями. Це емоційне, не юридичне питання [Jagchid 1988, 245].

На початку 1990-х років серед наукового співтовариства цікавість до перипетій розвитку та перспектив панмонгольської ідеї спалахнула з новою силою. З цього часу різним аспектам “панмонгольської” проблематики, зокрема історії виникнення терміна “панмонголізм”¹, присвячена низка праць [Курас, Бабаков 1997; Бат-Очир; Жамаганова 2000, 2002; Кузьмин, Свинин 2001;

¹ Автором терміна “панмонголізм”, зазвичай, вважають видатного російського філософа В. Соловйова з його однойменним віршем [див.: Жамаганова 2002; Халдуров 2005; див. також: Sarkisyanz 1954].

Базаров 2002, 2005; Халдууров 2003, 2005; Стабильность и конфликт... 2005, 228–243²; Wang Wei-fang 2005; Wang Peiran 2009 та ін.]. Відомому бурятському науковцю Б. Базарову належить монографія, в центрі якої – дослідження панмонгольського руху 1919 року та подій навколо Баргинського повстання другої половини 1920-х років [Базаров 2002]. Особливу увагу руху за об'єднання монгольських народів приділяє й відомий бурятський монголознавець Ш. Чимітдоржієв, якому належить велика кількість відповідних публікацій [Чимитдоржиев 1999, 2000, 2000а та ін.].

Найбільш дослідженим явищем в історії руху за об'єднання монголів залишається так званий панмонгольський рух 1919 року. Велику увагу викликали у науковців також панмонгольські акції у період 1920-х років [Железняков 1996; Кузьмин 1998; Рошин 1999; Жабаева 2001; Atwood 2002, I–II; Шагдурова 2005 та ін.].³ Окремо слід згадати ґрунтовне дослідження відомого російського сходознавця С. Лузяніна, присвячене взаємовідносинам Росії, Китаю та Монголії у першій половині ХХ ст., де, зокрема, приділено значну увагу панмонгольській активності політичної еліти МНР, а також монголо-тувинським і монголо-бурятським відносинам [Лузянин 2003]. Безумовну цікавість представляють оцінки стану монгольського націоналізму наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. [Лузянин 1996; Ginsburg 1999; Tumurchuluun 1999; Tumursukh 1999–2000;

² Мається на увазі глава “Панмонголизм: идея государственного объединения монгольской историко-культурной общности как инструмент нациестроительства”, написана Р. Балдано.

³ Див. також наступні колективні монографії російських науковців: Варнавский П. К., Дырхеева Г. А., Скрынникова Т. Д. Бурятская этничность в контексте социокультурной модернизации (конец XIX – первая треть XX веков). – Иркутск, 2003 // Иркутский межрегиональный институт общественных наук при Иркутском государственном университете. – http://mion.isu.ru/filearchive/mion_publications/buryat/; Скрынникова Т. Д., Батомункуев С. Д., Варнавский П. К. Бурятская этничность в контексте социокультурной модернизации (советский период). – Улан-Удэ, 2004 // Иркутский межрегиональный институт общественных наук при Иркутском государственном университете. – http://mion.isu.ru/filearchive/mion_publications/buryat2/; Амоглонова Д. Д., Елаева И. Э., Скрынникова Т. Д. Бурятская этничность в контексте социокультурной модернизации. (Постсоветский период). – Иркутск, 2005 // Иркутский межрегиональный институт общественных наук при Иркутском государственном университете. – http://mion.isu.ru/filearchive/mion_publications/buryat3/index.html

Bulag 1998, 2003; Kaplonski 2000, 2004; Rossabi 2000, 2005; Atwood 2002, II, 986–988; Сыроежкин 2003, 356; Боровой 2006⁴; та ін.]

Дехто вважає, що слово “панмонголізм” зіграло вирішальну роль в історії сучасної Монголії [Танака 2009]. Зараз панмонголізм розглядається як національно-визвольний рух монгольських народів, рух за культурно-етнічне та політичне відродження. Дехто з дослідників знаходить витoki руху ще у XVII ст., інші пропонують початок XX ст., 1911 або 1919 рр. Американський монголіст У. Булаг слушно зазначає, що панмонголізм як перша сучасна монгольська національна свідомість розвинувся впродовж XX століття [Bulag 1998, 136]. Російський історик Ю. Кузьмін пропонує таку періодизацію кульмінаційних спалахів панмонгольського руху: початок XX ст., 1911–1915 рр., 1917–1921 рр., 1925–1928 р., 1958 рр., 1989–1993 рр. [Кузьмин 1998, 47]. До цього переліку, на думку авторки, можна ввести певні доповнення: принаймні, першу половину 1920-х років, початок 1930-х та 1945–1948 роки. Від початку консолідуєчим елементом і своєрідним прапором руху стає буддизм. За узагальненням дослідників, для одних панмонгольський рух є способом зупинити процес денационалізації монгольського етносу через відродження старомонгольської писемності, розширення викладання бурятської мови, відновлення втрачених національних звичаїв і традицій. Для інших – це активізація процесу культурної взаємодії народів монгольського етносу, запозичення культурних і наукових досягнень. Для третіх – найрадикальніших – передбачається створення у перспективі єдиної держави всіх монгольських народів. Як своєрідний зразок такого державного утворення підноситься імперія Чингізхана. Її образ (часто ідеалізований) стає символом національного відродження монголів, бурятів, калмиків, тувинців [Кузьмин, Свинин 2001]. Мовляв, пишання імперським спадком Чингізхана є, ймовірно, найістотнішим фактором об’єднання серед монгольських етнічних груп [Henochowicz 2008, 39], з цим символом всі монголи можуть ідентифікувати себе [Bulag 1998, 255]. Основними конструкторами та носіями панмонгольської

⁴ Див. також: Монгольская цивилизация: миф или реальность? (Выдержки из выступлений М. И. Гольмана, В. В. Грайворонского, Г. С. Яскиной, Р. Т. Сабирова) // Цивилизационные процессы на Дальнем Востоке: Монголия и ее окружение. – М., 2005.

міфологеми виступає творча та наукова інтелігенція [Халду-ров 2003, 178].

Отже, дискусії точаться навколо багатьох аспектів руху, як-то: періодизації, історичної оцінки, перспектив розвитку. Іноді пишуть, що еліта Зовнішньої Монголії ледь не єдина виступила у 1911 році з амбіційним прагненням об'єднати всі монгольські землі. Еліти ж останніх, мовляв, об'єднуватися не бажали, прагнути зберегти власні владні позиції. Є й цілком протилежна точка зору, про яку мова піде нижче. Тут можна згадати слова відомого американського монголіста Р. Рупена, який вважав, що кожен монгол, незалежно від того, де він проживав і до якого стану належав, був у душі панмонголістом, тобто “борцем за єдину, незалежну та суверенну Монголію” [цит. за: Гольман 1997, 123–124].

От лише кілька поглядів сучасних російських дослідників на панмонгольський рух.

1) Можливо, панмонголізм слід розглядати як один із напрямів руху за самовизначення та інтеграцію монгольських народів, які мали, з огляду на обставини, різні історичні долі, проте зберігали пам'ять про певну історичну єдність. З низки причин, насамперед соціально-політичного характеру, така форма етноцентризму не змогла знайти якоїсь значущої соціальної бази, інституціоналізуватися й істотно не вплинула на соціальну практику свого часу;

2) Різноспрямованість векторів політичної та соціально-економічної ситуації монгольських народів, різні завдання, що стояли перед ними, не сприяли реалізації цієї ідеї, що загинула, ледь встигнувши зародитися;

3) Мовляв, неабияку роль відіграє факт окремого розвитку монгольських народів упродовж кількох століть. Мені особисто таке твердження здається перебільшенням – про окремий розвиток можна казати лише у випадку з російськими калмиками та бурятами, тоді як землі, що, власне, й прагнули об'єднати монголи, перебували у складі однієї держави – Цінської імперії.

На переконання російських науковців, у гіпотетичному випадку створення єдиної монгольської держави постала б велика низка внутрішніх проблем, які виникнуть за об'єднання народів із різним рівнем економіки та культури. Мовляв, державотворення природно приведе до домінування однієї етнічної групи та однієї культури, правління однієї еліти або клану. Найімовірнішим може

стати домінування халха-монголів⁵, які найбільше зберегли національні традиції та державність. Насправді ж, широке об'єднання роз'єданого зараз монгольського етносу в єдине державне утворення не зніме етнічних проблем, а, навпаки, може їх лише загострити, через історичну незавершеність консолідації різних груп монголомовних народів у єдині нації⁶ [Кузьмин, Свинин 2001]. Загалом, такі оцінки не є новими. Російські дипломати ще майже сто років тому намагалися підкреслити та перебільшити відмінності між представниками різних частин етнографічної Монголії.

Не настільки категоричні західні дослідники. Ще у 1937 році О. Латтімор, видатний західний монголіст та китаїст⁷, уважав, що у разі проведення реформ, зокрема соціальних, у Внутрішній Монголії, утворилася б певна однорідність між нею та Зовнішньою Монголією, що негайно змусила б внутрішніх монголів прагнути об'єднатися як одна нація [Lattimore 1937, 70]. Щодо відмінностей, які, нібито, важко подолати, є цікаве спостереження американської вченої, яка порівняно нещодавно проводила польові дослідження у Внутрішній Монголії. За її словами, всі студенти – внутрішні монголи – перебувають під впливом халхаських пісень та культури, що веде, у свою чергу, до розмивання регіональних та етнічних кордонів і до відчуття панмонгольської єдності: “Дійсно, багато внутрішніх монголів підкреслюють свій зв'язок один з одним та з незалежною Монголією, посилюючи свою етнічну гордість через панмонгольську ідентичність” [Nepochowicz 2008, 45–46, 38; див. також: Janhunen 2005, 177–178].

⁵ Халха – народ у складі монголів, за даними 1989 року, складала 80 % населення МНР [Tumen 2004, 312].

⁶ У літературі з панмонгольського питання зустрічається й аргумент щодо “трьох братніх слов'янських народів”: мовляв, не відбулося ж мовного, культурного та етнічного злиття, а такі ж близькі, і в одній державі тривалий час співіснували [Кузьмин, Свинин 2001]! Проте забуваються особливості історичного розвитку, мовні, конфесійні, світоглядні розбіжності між росіянами, українцями та білорусами. На думку авторки, при аналізі ситуації з монгольськими народами це – не дуже вдалий аргумент.

⁷ О. Латтімор багато років провів у Китаї, спеціалізувався на вивченні його прикордонних областей, насамперед Внутрішньої Монголії, Маньчжурії та Сінцзяну, був “людиною воістину енциклопедичних знань в галузі історії Китаю та Монголії” [Тихвинский 2001, 206].

Відмінно від згаданих російських позицій звучать і міркування окремих монгольських авторів. Мовляв, якщо розуміти панмонголізм як будівництво єдиної Монголії, то саме нинішня Монголія і є найчистішим продуктом панмонголізму, де всі гілки монголів грають свою, провідну роль у державі: “Поки існує незалежна Монголія, що поєднує у собі всі групи монголів – північних, південних, західних і східних, завжди буде існувати невидимий зв’язок між ними та монголами, що живуть понині на (тимчасово) окупованих територіях, і ніколи не згасне надія на волю” [Хашчулуун 2005]. Всіх монголів – з Монголії, Росії, Китаю та з інших країн, поєднує спільність мови, культури, звичаїв, релігії і той незаперечний факт, що всі вони впродовж п’яти століть жили у складі єдиної монгольської держави. Почуття приналежності до колись єдиного народу породило поняття “панмонголізм” – шляхетну патріотичну ідею, заклик серця розділених уже впродовж декількох століть народів, – стверджує монгольський дослідник та політолог Л. Бат-Очир, сподіваючись, що у ХХІ ст. ідея панмонголізму отримає подальший розвиток, зробить суттєві кроки на шляху до реалізації. “Об’єднання – питання життя та смерті націй... Відродження монгольських націй немислиме без об’єднання” [Бат-Очир]. Мовляв, створення нейтральної, незалежної федеративної Монголії під міжнародним захистом – така постановка і вирішення всемонгольського питання не може не задовольнити такі великі, впливові держави, як США, Японія, Англія, Франція та Індія: “На наш погляд, ні в кого з них не буде жодних заперечень, ані найменшого приводу противитися об’єднанню монголів” [Бат-Очир].

Зауважуючи, що панмонголізм прагне поєднувати на певному рівні всіх монголів у світі, деякі вчені підкреслюють: у 1990-х роках він виявлявся переважно у культурній царині. Культурні та академічні обміни мають місце (і заохочені) між різними монгольськими групами, включаючи внутрішніх монголів, бурятів, калмиків. Можна стверджувати, що культурний панмонголізм також містить у собі форму політичного. “Але, наскільки я знаю, немає жодних поточних спроб політичного воз’єднання різних монгольських географічних областей”, – стверджує англійський монголіст К. Каплонський [Kaplonski 2000, 357]. Головний очевидний вплив панмонголізму – поширення відносин між різними

монгольськими областями – безпосередньо Монголією, Внутрішньою Монголією, Бурятією та Калмикією [Kaplonski 2000, 336]. Під час роботи Конвенту монголів світу⁸ (2–6.08.2006) в Улан-Баторі з доповіддю “Монгольські етноси: глобалізація та співробітництво” виступив заслужений діяч культури, экс-міністр закордонних справ Монголії Ц. Гомбосурен. Він, зокрема, зазначив: “Історія накладає на нас відповідальну місію. Це, звичайно, не ідея об’єднання монголів за політичними мотивами або міркуваннями. У нас немає жодного наміру зачіпати політичний або правовий статус монгольських народностей, які проживають за кордоном, зокрема, у наших сусідніх державах півночі та півдня... Ми, монголи, як суверенна самостійна держава, що зберігає вогнище загальновизнаної світової держави, маємо не лише моральне право, але й борг виступати з ініціативою розвивати гуманітарне співробітництво монголів в інтересах збереження цивілізації монгольських народів у сучасному глобалізованому світі” [Вместе за мир... 2006].

На спільну думку науковців, розвиток панмонголізму не відповідає ані російським, ані китайським інтересам, хоча Китай і наразі готовий прийняти монгольське об’єднання до сфери свого впливу. Цікаво, що, підозрюючи Америку у сприянні сепаратистським етнічним і релігійним тенденціям, Пекін звинуватив США у підтримці панмонгольського руху [Cherian 1999]. З точки зору деяких дослідників, безпосередньої загрози територіальній цілісності Китаю та дестабілізації внутрішньополітичної обстановки у ньому “монгольська проблема” не несе, оскільки її конфліктний етнопотенціал доволі незначний, а сама проблема цілком вирішується у межах діючої в КНР концепції “районно-національної автономії”. Разом із тим зазначається, що “монгольська проблема” в Китаї має, швидше, не внутрішній, а зовнішній характер і пов’язана з відносинами КНР та Монголії [Сыроежкин 2003, 356; див. також: Porter 2009, 5–6]. Мовляв, навіть за умов того, що

⁸ Конвент монголів світу – створена у 2006 р. з ініціативи экс-президента Монголії Н. Енхбаяра міжнародна неурядова організація, що ставить перед собою мету – збереження та вивчення національної історії, мови, культури, традицій монгольських народів і діаспор, в умовах зростаючої глобалізації й поступового стирання міжнаціональних різноманітностей та особливостей.

національний рух швидко прогресував, фактично Внутрішня Монголія має лише 4 млн. потенційних прибічників (згідно перепису, завершеного 2000 року), що складає лише 17 % всього її населення. Крім того, щоденна китаїзація протидіє успіху націоналістичної діяльності. Отже, вплив монгольського націоналізму має відчутно зменшитися. На думку тайванської дослідниці Ван Вейфан, панмооголізм не матиме іншого вибору, крім як залишитися у затінку [Wang Wei-fang 2005, 11].

Дехто з науковців пропонує: зміна негативного сприйняття, разом із визнанням і повагою до культурних розходжень, повинна бути головною дипломатичною метою, яку переслідуватиме Китай у своїх ділових відносинах із Монголією [Wang Peiran 2009, 28]. Такий принцип у китайській зовнішній політиці був би вигідним не лише для розвитку двосторонніх відносин і просування економічних інтересів Китаю в Монголії, а й також для руйнування соціальної основи, на яку спирається панмонголізм. Якщо, дотримуючись принципової позиції, Китай буде використовувати гнучкіші методи, збільшувати свою культурну дипломатію, змінювати сприйняття Монголією Китаю, змушувати підозри монголів до Китаю зникати, то неважко буде зменшити панмонгольський вплив серед мас і змусити танути виклики національної безпеки Китаю [Wang Peiran 2009, 29].

Нещодавно С. Лузянін охарактеризував ситуацію з панмонголізмом так: “Що стосується можливості відтворення якогось аналога Монгольської імперії Чингізхана, те це – класичне історичне питання, що мусується вже не одне сторіччя. Ще в XIX столітті в головах монгольської аристократичної еліти була сформульована ідея панмонголізму через збирання «монгольських земель» і створення єдиної великої монгольської держави, що включала б у себе бурятські, тувинські і внутрішньомонгольські землі. Коли на початку 1990-х років Росія майже повністю пішла з Монголії, ці ідеї були реанімовано. Справа, звичайно, не дійшла й не могла дійти до висування якихось політичних вимог або територіальних претензій, що означало б підрив ялтинських угод і різке загострення відносин із Китаєм і Росією. Проте у гуманітарній сфері такі ідеї активно мусувалися. Сьогодні вони використовуються як козир у кишені тих політиків, які так чи інакше намагаються обговорювати їх у межах міжнародних історичних конгресів усякого гатунку” [цит. за: Ваньков 2010].

Отже, більшість науковців не висловлюють особливого оптимізму щодо бурхливого поширення панмонгольських ідей. Мовляв, важко прийняти такі твердження відтоді, як фактично всі монгольські дослідники погоджуються, що немає жодної можливості об'єднання всіх монголів задля створення єдиної держави [Tumurchuluun 1999, 285]. Навпаки, зростання етнічних почуттів могло б виявитися небезпечним як для монгольських меншин у Росії та Китаї, так і для національної безпеки Монголії. Монголія та монгольські меншини мають продовжувати співпрацювати, але ця співпраця повинна бути позбавлена будь-яких прихованих політичних або ідеологічних цілей. Вона має сконцентруватися у чотирьох сферах: економічній, торговельній, культурно-гуманітарній та екологічній. Ці типи співпраці нормальні, взаємовигідні та звичні для людей, які живуть у різних державах зі спільними кордонами. Таку співпрацю мають підтримувати всі три уряди задля збільшення взаємної довіри [Tumurchuluun 1999, 285]. Загалом, на такі міркування пристають багато дослідників [Урбанаева 1992, 55; Гольман 1997, 125–127; Гурбадам 2000, 174; Tumursukh 1999–2000 та ін.]. Президент Академії наук Монголії Б. Енхтувшин на IV Генеральній сесії Конвенту монголів світу (14–18.07.2010) зазначає: “Я вважаю, що найреальнішою та зв'язувальною нас, монголів, ланкою є не ідеологічні, не політичні, а соціальні й гуманітарні відносини та культурно-історичні зв'язки” [Энхтувшин 2010, 15].

За словами дослідників, на сьогодні панмонголізм, переважно, виражений через культурну та економічну співпрацю різних груп монголів. Однак наприкінці 1980-х і на початку 1990-х рр. часто можна було почути (і не лише від халхасців) розмови щодо ймовірності об'єднання Монголії із Внутрішньою Монголією і, рідше, з Бурятією та Калмикією. Хоча ці голоси ще лунають іноді у неофіційних бесідах, немає жодної організації або людини суспільного значення у незалежній Монголії, які послідовно просували б панмонголізм як політику [Див. також: Atwood 2002, II, 987]. Тому вияви панмонголізму – спорадичні та розсіяні [Tumursukh 1999–2000]. О. Латтімор колись стверджував, що лідерами панмонголізму були буряти, калмики і внутрішньомонгольські націоналісти, тобто – не уродженці Зовнішньої Монголії. Представляючи слабкі меншини, вони могли бачити перевагу в

об'єднанні з “Великою Монголією”. Натомість, деякі халхасці були захоплені такою ідеєю, але в цілому вони сумнівалися: чи брати до себе меншини, що створять додаткові проблеми [Lattimore 1956, 42]. Майже за півстоліття потому схожі твердження лунають знову: мовляв, панмонгольські настрої аніскільки не потужні у незалежній Монголії з кількох причин⁹, зокрема, з побоювання ускладнити стосунки з Китаєм [Campi 2005, 6; Rossabi 2000, 75; 2005a, 3] та Росією. Унаслідок цього, панмонголізм найсильніший поза Монголією – серед внутрішніх монголів та монгольських діаспор у світі [Tumursukh 1999–2000].

Історія та культура Бурятії у ХХ ст., зокрема бурятський національний рух, роль бурятської інтелігенції у суспільно-політичних процесах, розглядалися багатьма дослідниками. Мало яке із сучасних досліджень на зазначену тематику обходиться без згадки про панмонголізм. Наприклад, бурятська дослідниця Д. Жамаганова наводить перелік різних політичних та суспільно-культурних ініціатив бурятської інтелігенції, що можуть бути віднесені до панмонголізму [Жамаганова 2002, 51]. За її словами, роздум у масштабах загальномонгольських категорій може бути оцінений як панмонголізм, що розглядається як пошук національної ідеї для всіх народів, об'єднаних не стільки спільністю монгольського походження, скільки спільністю культури та буддійської релігії. Лише представники бурятської інтелігенції можуть бути названі ідеологами панмонголізму¹⁰. Створення психологічної спільності всіх монгольських народів, загального налаштування, спрямованого на творчу діяльність на благо відродженої, незалежної, квітучої Монголії, було першим ступенем панмонголізму як національної ідеї об'єднання монгольських народів [Жамаганова 2002, 56–57].

⁹ На думку американського монголіста У. Булага, постійною темою в Монголії є реальна боротьба між панмонголізмом та халха-центризмом [Bulag 1998, 170; Див. також: Tumursukh 2001, 127]. Разом із тим він дотримується думки, що панмонголізм не досяг успіху, насамперед, через сильні російські та китайські заперечення, що зашкоджують його розвитку й сьогодні [Bulag 1998, 136].

¹⁰ Таке твердження властиве й деяким іншим дослідникам. Наприклад, на думку відомого російського історика та письменника Л. Юзефовича, панмонголізм зародився у середовищі європеїзованої бурятської інтелігенції, вона ж його і пропагувала; це була суто світська ідеологія [Юзефович 2010, 154–155].

На початку 1990-х рр. у Бурятії, як і в багатьох інших республіках СРСР, спостерігався підйом національної самосвідомості. Тоді, зокрема, проекти панмонголістів вивчалися й обговорювалися у різних колах бурятської інтелігенції [Балдано 2010, 66]. На початковому етапі національного відродження всебурятські з'їзди та новостворені суспільно-політичні об'єднання серед низки інших радикальних реформ запропонували переорієнтувати свої духовні інтереси на союз із Монголією, зміцнити зв'язки з монгольською спільнотою, активізувати інтерес до спільних витоків монгольської та бурятської культур. Наприклад, у 1993 р. на Всесвітньому форумі монголів в Улан-Баторі лідер руху “Негедел” В. Хамутаєв запропонував розглянути питання всебічного поглиблення інтеграції центральноазіатських народів: “У економічних відносинах ми всі в Центральній Азії об'єктивно йдемо й маємо йти до конфедеративного союзу, співдружності. Алтай, Хакасія, Бурят-Монголія, Монголія, АРВМ¹¹, Східний Туркестан, Іркутія, Читинія можуть підсумувати свої ресурси, резерви, потенціали, створити єдине економіко-правове поле. Тобто, від гуманітарного співробітництва монголів потрібно йти далі, до підтримки ринково-демократичних перетворень у Росії, у Центральній Азії, потім до інтеграції, причому широкої та глибокої, з усіх питань облаштування життя, тобто до конфедеративного союзу, співтовариства, об'єданого на спільних інтересах миру і стабілізації в Центральній Азії” [цит. за: Балдано 2010, 67].

Бурятська дослідниця Д. Амоголонова вважає, що на першому етапі (кінець 1980 – середина 1990-х рр.) в основу національного проекту лягла інклюзивна панмонгольська ідея, пов'язана з великим минулим монгольських народів – Монгольською імперією та особистістю Чингізхана. Реалізація такого проекту виражалася у ревіталізації образів минулого, вимогах про повернення бурятів і Республіці Бурятії політоніму “бурят-монгол”, поновленні старомонгольської вертикальної писемності, жорсткій критиці російської імперської та радянської політики щодо бурятів. При цьому дискурс етноідеології, спрямований на виробку бурятської національної ідеї та конструювання бурятської нації, не передбачав політичного панмонголізму: йшлося лише про ревіталізацію

¹¹ АРВМ – Автономний район Внутрішня Монголія (КНР).

історичної, політичної та культурної пам'яті¹² [Амоголонова 2007, 148]. Разом із тим серед бурятського населення широкого прагнення возз'єднатися з Монголією не спостерігалось [Хамфри 1991, 36]. Перенос акцентів у ідентифікованому дискурсі в пізніший період (середина 1990-х – 2000-ті рр.) багато в чому обумовлений чітким визначенням ексклюзивних пріоритетів національної ідеології в Монголії: монгольський політичний дискурс майже законодавчо закріплює якості монгольської нації лише за монголами, визначивши бурятів (і в Монголії, і за її межами) як маргіналів¹³, причому російські буряти характеризуються як “російські монголи” (в останньому випадку визначення стає значимішим за те, що визначається) [Амоголонова 2007, 149]. У цей

¹² За словами Ш. Чімітдоржієва, треба спільно відновити істинну багатовікову історію, відродити традиційну культуру, активізувати зв'язки між народами монгольського світу, перш за все, культурно-мовні, релігійні, економічні. Культурно-мовна ж проблема нерозривно пов'язана із проблемою збереження етносу: “Ні для кого не таємниця, що в нас на сьогодні і криза етносу, і криза мови... Вважаємо, що наші проблеми не набули б настільки болісного характеру, якби ми регулярно спілкувалися з Монголією, з монгольським світом і спиралися на їхню допомогу та підтримку” [Чимитдоржиев 1999, 13–14]. На думку дослідника, якщо буряти підуть разом з іншими монгольськими народами, то збережуться як бурят-монгольський етнос зі своєю рідною, материнською мовою та багатовіковою культурою.

¹³ Натомість, інший бурятський дослідник Д. Циби́кдоржієв підкреслює наявність можливостей для реалізації свого потенціалу в бурятів Монголії. За його словами, слід зазначити й досить високу толерантність основного населення країни – халха-монголів – до представників інших етносів. У Монголії порівняно розвинений “цивільний націоналізм”: усвідомлення й готовність активно відстоювати політичні та економічні інтереси монгольського народу як сукупності громадян країни поза залежністю від їхньої етнічної приналежності. Ставлення ж до монгольських бурятів характеризується безконфліктністю [Цыби́кдоржиев 2009, 86]. Мовляв, на неофіційному рівні нечисленні переконані прихильники політичного зближення монгольських народів негативно ставляться до ідеї репатріації бурятів на історичну батьківщину, лобіюючи виправлення в законодавстві країни, що дозволили б представникам монгольських народів за спрощеною формою одержувати монгольське громадянство. Монголія їм бачиться центром міграційного притягання [Цыби́кдоржиев 2009, 87].

період бурятське національне відродження починає приділяти більше уваги власне бурятській історії та її великим діячам.

Звичайно, тут згадані далеко не всі точки зору щодо панмонгольської ідеї та її майбутнього. Як і всі теми, пов'язані з національною ідентичністю, ця викликає гострі дискусії і, подекуди, суперечливі оцінки, потребуючи подальшого всебічного ґрунтовного дослідження. Зміна негативного сприйняття панмонголізму, властивого т.зв. соціалістичному періоду, на об'єктивний аналіз та наукове спостереження, повертає панмонгольську проблематику до, насамперед, історичної площини й дає змогу побачити в усіх барвах новітню історію Монголії, Китаю та Росії.

ЛІТЕРАТУРА

Амоголонова Д. Д. Бурятская национальная идеология в условиях этнической “мобилизации” и “демобилизации” // **История и культура народов Сибири, стран Центральной и Восточной Азии**: Материалы III международной научно-практической конференции. Улан-Удэ, 2007.

Амоголонова Д. Д., Елаева И. Э., Скрынникова Т. Д. **Бурятская этничность в контексте социокультурной модернизации. (Постсоветский период)**. Иркутск, 2005 // Иркутский межрегиональный институт общественных наук при Иркутском государственном университете. – http://mion.isu.ru/filearchive/mion_publications/buryat3/index.html

Базаров Б. В. **Неизвестное из истории панмонголизма**. Улан-Удэ, 2002.

Базаров Б. В. Панмонголизм: от мифов к фактам // **Тайны Бурятии**, 2005, № 2 (9). – <http://taibu.wol.bz/34282.htm>

Балдано М. Взаимовлияние этнокультурных и этнополитических процессов в России 1990-х годов (на примере Всебурятской ассоциации развития культуры) // **Власть**, 2010, № 6.

Бат-Очир Л. **Современный мир и идея панмонголизма**. – <http://www.toonto.mn/index.php?mm=library&task=view&id=5>

Боровой В. Монголия в современных российско-китайских отношениях и проблема поддержания баланса сил в Азии // **International Conference “Taipei-Moscow Forum 2006”. Strategic Implication of Changing Situation in Northeast Asia for C.I.S. States and Taiwan**. Report papers. 2006.

Ваньков В. США отрывают Монголию от России и Китая // **Первый мультипортал КМ. RU. 01.03.2010.** – http://news.km.ru/ssha_otryvayutmongoliyu_ot_ross

Варнавский П. К., Дырхеева Г. А., Скрынникова Т. Д. **Бурятская этничность в контексте социокультурной модернизации (конец XIX – первая треть XX веков).** Иркутск, 2003 // Иркутский межрегиональный институт общественных наук при Иркутском государственном университете. – http://mion.isu.ru/filearchive/mion_publications/buryat/

Вместе... Вместе за мир, дружбу и сотрудничество // **Журнал “Открытый Мир Азия”** / Пресса Монголии: Дайджест № 60 10.08.2006. – http://owasia.ru/digest_2006+M58d7412b142.html#1

Гольман М. И. К вопросу о национальной консолидации монголов // **Опыт разделенных государств и отношения между двумя берегами Тайваньского пролива.** Материалы конференции. Москва, 1997.

Гурбадам Ц. Суверенитет Монголии и внешние факторы // **Монголоведные исследования.** Улан-Удэ, 2000. Вып. 3.

Жабаева Л. Б. **Элбек-Доржи Ринчино и национально-демократическое движение монгольских народов.** Улан-Удэ, 2001.

Жамаганова Д. В. Некоторые аспекты влияния политического фактора на формирование и трансформацию идеи панмонголизма // **Проблемы истории и культуры кочевых цивилизаций Центральной Азии.** Улан-Удэ, 2000. Т. IV.

Жамаганова Д. В. Роль научной бурятской интеллигенции в процессе интеграции и формирования политической парадигмы монгольских народов // **Мир Центральной Азии.** Улан-Удэ, 2002. Т. II. Ч. II. История. Социология.

Железняков А. С. К вопросу об отношении Коминтерна к панмонголизму // **Гуманитарная наука в России: соросовские лауреаты.** Москва, 1996.

Кузьмин Ю. В. О панмонголизме 20-х гг. в Монголии: позиции Э. Ринчино и Ц. Жамцарано // **Элбек-Доржи Ринчино и народно-демократическое движение в России, Центральной Азии в XX веке.** Улан-Удэ, 1998.

Кузьмин Ю. В., Свинин В. В. “Панмонголизм” как национальная идея консолидации народов Центральной Азии в XX веке //

Восточносибирский регионализм: социокультурный, экономический, политический и международный аспекты. Материалы международной научной конференции, г. Иркутск, 10–12 апреля 2000 г. Москва, 2001. – http://lib.co.ua/politics/east-sib/east-sib.txt_Ascii.txt

Курас Л. В., Бабаков В. В. Панмонголизм как социокультурный фактор (первая четверть XX века) // **Вестник Бурятского университета.** Серия 4: История. Улан-Удэ, 1997. Вып. 1.

Лузянин С. Г. Монголия между Россией и КНР: исторический опыт и современные реалии // **Восток**, 1996, № 6.

Лузянин С. Г. **Россия – Монголия – Китай в первой половине XX века. Политические взаимоотношения в 1911–1946 гг.** Москва, 2003.

Монгольская цивилизация... Монгольская цивилизация: миф или реальность? (Выдержки из выступлений М. И. Гольмана, В. В. Грайворонского, Г. С. Яскиной, Р. Т. Сабирова) // **Цивилизационные процессы на Дальнем Востоке: Монголия и ее окружение.** Москва, 2005.

Роцин С. К. **Политическая история Монголии (1921–1940 гг.).** Москва, 1999.

Скрынникова Т. Д., Батомункуев С. Д., Варнавский П. К. **Бурятская этничность в контексте социокультурной модернизации (советский период).** Улан-Удэ, 2004 // Иркутский межрегиональный институт общественных наук при Иркутском государственном университете. – http://mion.isu.ru/filearchive/mion_publications/buryat/

Сміт Ентоні Д. **Національна ідентичність** / Пер. з англійської П. Таращука. Київ, 1994.

Стабильность и конфликт в российском приграничье. Этнополитические процессы в Сибири и на Кавказе. Москва, 2005.

Сыроежкин К. Л. **Мифы и реальность этнического сепаратизма в Китае и безопасность Центральной Азии.** Алматы, 2003.

Тихвинский С. Л. **Дипломатия: исследования и воспоминания.** Москва, 2001.

Урбанаева И. С. **Монгольский мир: человеческое лицо истории.** Улан-Удэ, 1992.

Халдуров Т. В. Панмонголизм и Центральная Азия в двадцатом веке // **Чингисхан и судьбы народов Евразии**. Материалы международной научной конференции. 3–5 октября 2002 г. Улан-Удэ, 2003.

Халдуров Т. В. Монгольская цивилизация и панмонголизм: проблема термина // **Цивилизационные процессы на Дальнем Востоке: Монголия и ее окружение**. Москва, 2005.

Хамфри К. Буряты: поиск национальной идентичности // **Восток**, 1991, № 5.

Хашичлуун Ч. Современная Монголия – продукт и оплот панмонголизма. 2005 // **Хамаг Монгол**. Сайт о и для современных монгол. – http://www.hamagmongol.narod.ru/library/hashchuluun_2005_r.htm

Цыбикдоржиев Д. Буряты КНР и Монголии как возможные участники программы возвращения соотечественников // **Власть**, 2009, № 3.

Чимитдоржиев Ш. Б. Бурят-монгольский этнос и монгольский мир // **Проблемы традиционной культуры народов Байкальского региона**. Улан-Удэ, 1999.

Чимитдоржиев Ш. Б. **Бурят-монголы: история и современность (очерки)**. Раздумья монголоведа. Улан-Удэ, 2000.

Чимитдоржиев Ш. Б. Панмонгольское движение – это общемонгольское национальное движение // **Монголоведческие исследования**. Улан-Удэ, 2000а. Вып. 3.

Шагдурова И. Н. Бурятская интеллигенция в национально-государственном строительстве Монголии в начале 1920-х годов и развитие панмонгольских идей // **Цивилизационные процессы на Дальнем Востоке: Монголия и ее окружение**. Москва, 2005.

Энхтувшин Б. Глобализация: Монголия и монголы // **Власть**, 2010, № 9.

Юзефович Леонид. **Самодержец пустыни: барон Р. Ф. Унгерн-Штернберг и мир, в котором он жил**. Москва, 2010.

Atwood, Christopher P. **Young Mongols and vigilantes in Inner Mongolia's interregnum decades, 1911–1931**. Leiden; Boston; Köln, 2002. Vol. I–II.

Bulag, Uradyн E. **Nationalism and Hybridity in Mongolia**. New York, 1998.

Bulag, Uradyn E. Mongolian Ethnicity and Linguistic Anxiety in China. **American Anthropologist** 105 (4), December, 2003 // Southern Mongolian Human Rights Information Center. – http://www.smhric.org/SMW_12.htm

Campi, Alicia J. Sino-Mongolian Relations from Beijing's Viewpoint // **China Brief**. A journal of analysis and information, 2005 (May 5). Volume V. Issue 10.

Cherian, John. Foreign policy directions // **Frontline**. India's National Magazine from the publishers of the Hindu. 1999 (Oct. 09–22). Volume 16. Issue 21. – <http://www.flonnet.com/fl1621/16210230.htm>

Ginsburg, Tom. Nationalism, Elites, and Mongolia's Rapid Transformation // **Mongolia in the Twentieth Century: Landlocked Cosmopolitan**. New York; London, 1999.

Henochowicz, Anne. Blue Heaven, Parched Land: Mongolian Folksong and the Chinese State // **Graduate Journal of Asia-Pacific Studies**, 2008. Vol. 6, № 1.

Jagchid, Sechin. **Essays in Mongolian Studies**. Provo, 1988.

Janhunen, Juha. Mongol dialects // **The Mongolic languages** / Edited by Juha Janhunen. London, New York, 2005.

Kaplonski, Christopher. Reconstructing Mongolian nationalism; the view ten years on // **Mongolian Political and Economic Development During the Past Ten Years and Future Prospect**. Taipei, 2000.

Kaplonski, Christopher. **Truth, history and politics in Mongolia. The memory of heroes**. London; New York, 2004.

Lattimore, Owen. Inner Mongolia – Chinese, Japanese or Mongol // **Pacific Affairs**, 1937. Vol. X, No 1.

Lattimore, Owen. Satellite Politics: The Mongolian Prototype // **The Western Political Quarterly**, 1956 (Mar.). Vol. 9, No. 1.

Porter, Edgar A. Mongolia, Northeast Asia and the United States: Seeking the Right Balance // **Ritsumeikan Journal of Asia Pacific Studies**, 2009 (Dec.). Vol. 26.

Rossabi, Morris. A new Mongolia in a new world // **Mongolian Political and Economic Development During the Past Ten Years and Future Prospect**. Taipei, 2000.

Rossabi, Morris. Beijing's Growing Politico-Economic Leverage over Ulaanbaatar // **China Brief**. A journal of analysis and information, 2005 (May 5). Volume V. Issue 10.

Rossabi, Morris. **Modern Mongolia. From Khans to Commissars to Capitalists.** Berkeley; Los Angeles; London, 2005a.

Sarkisyanz E. Russian Attitudes toward Asia // **Russian Review**, 1954 (Oct.). Vol. 13, No. 4.

Tanaka Katsuhiko. Against Panmongolism! – A Supposed Motivation in Khalkhin-Gol // **International Academic Symposium “The Battle of Khalkhyn Gol (Nomonkhan Incident) in the World History knowing the Past and talking of the Future”** / Atsumi International Scholarship Foundation. – 03.07.2009. – <http://www.aisf.or.jp/sgra/info/MongolSympo2009Abstracts.pdf>

Tumen, Dashtseveg. Linguistic, Cultural and Morphological Characteristics of Mongolian Populations // **Circumpolar Ethnicity and Identity** / Edited by Takashi Irimoto, Takako Yamada. Osaka, 2004.

Tumurchuluun G. Mongolia’s Foreign Policy Revisited: Relations with Russia and the PRC into the 1990s // **Mongolia in the Twentieth Century: Landlocked Cosmopolitan.** New York; London, 1999.

Tumursukh, Undarya U. Masculine constructions of National identity and Man-Made Images of the Mongolian Woman in post-Socialist Mongolia // **Cultures of Democracy and Democratization: Israel, Eastern Europe and Beyond.** Seminar 1999–2000 / The State University of New Jersey “Rutgers”. – <http://www.rci.rutgers.edu/~culdemsm/Tumursukh%20Paper.htm>

Tumursukh, Undarya U. Figting over the reinterpretation of the Mongolian woman in Mongolia’s post-socialist identity construction discourse // **East Asia**, 2001 (Sept.). – Vol. 19, No. 3.

Wang Peiran. Mongolia’s Delicate Balancing Act // **China Security**, 2009. Vol. 5, No. 2.

Wang Wei-fang. “Pan-Mongolism” and U.S.-China-Mongolia Relations // **China Brief. A journal of analysis and information**, 2005 (May 5). Volume V. Issue 10.